

УДК 894.321 (075)
ББК 83.3Тат
Х97

*Казан милли тикшеренү технология университетының редакцион нәшрият
киңәшмәсе карары буенча бастырыла*

*Рецензентлары:
филол. фәннәре докторы И. Г. Закирова
филол. фәннәре кандидаты Г. Ф. Каюмова*

Хөснетдинов Р. М.
Х97 Туган як (татар) әдәбияты : уку-укыту әсбабы / Р. М. Хөснетдинов,
С. Г. Сәмитова; Россия Федерациясе фән һәм югары белем министр-
лыгы, Казан милли тикшеренү технология университеты. – Казан :
КМТТУ нәшрияте, 2022. – 352 б.

ISBN 978-5-7882-3209-6

Туган як әдәбияты уку-укыту әсбабы техник вузларда югары һәм урта һөнәри белем алучы, шул исәптән татар әдәбиятының асылы, үзенчәлекләренә төшенергә теләүче чит ил, бигрәк тә, төрки телләр гаиләсе вәкилләреннән саналган төреkmән, казах, үзбәк студентларының ихтыяжын күз уңында тотып эшләнелә. Хезмәт татар халык авыз ижатын һәм әдәби әсәрләренә өйрәнәп, матур әдәбиятның квинтэссенциясенә төшенү һәм уку процессында коммуникатив компетенцияләр формалаштыру һәм үстерүдән гыйбарәт.

Хезмәт һөнәри урта һәм югары белем алучы студентларга туган як (татар) әдәбияты буенча кулланмаларга ихтыяж булу сәбәпле нәшер ителә һәм белем, тәрбия бирү процессында файдалану өчен тәкъдим ителә.

Әсбап Казан милли тикшеренү технология университеты социотехник системалар факультеты ике телдә укыту кафедрасында әзерләнде.

УДК 894.321 (075)
ББК 83.3 Тат

ISBN 978-5-7882-3209-6 © Хөснетдинов Р. М., Сәмитова С. Г., 2022
© Казан милли тикшеренү технология университеты, 2022

ЭЧТӘЛЕК

Кереш.....	12
Беренче дәрес. ХАЛЫК АВЫЗ ИЖАТЫ ЯДКӘРЛӘРЕ. I КИСӘК.....	15
Татар халык авыз ижаты хақында кызыклы мәгълүматлар.....	15
Татар халык авыз ижатының асылы.....	16
Халык авыз ижаты үрнәкләре	23
Икенче дәрес. ХАЛЫК АВЫЗ ИЖАТЫ ЯДКӘРЛӘРЕ. II КИСӘК.....	25
Татар халык авыз ижаты турында кызыклы мәгълүматлар.....	25
Татар халык авыз ижатының асылы.....	26
Халык авыз ижаты әсәрләреннән үрнәкләр.....	29
Легендалар.....	29
Мифлар.....	31
Өченче дәрес. ТАТАР ХАЛЫК АШЛАРЫ ҺӘМ ХАЛЫКНЫҢ КҮРКӘМ СЫЙФАТЫ – КУНАКЧЫЛЛЫГЫ	34
Татар халык ашлары хақында кызыклы мәгълүматлар	34
Татар халкның кунакчыллыгы һәм кухнясы.....	34
Татар халык ашларыннан берничә рецепт	39
Дүртенче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ЧОРЛАРГА БҮЛЕНЕШЕ. БОЛГАР ЧОРЫННАН БАШЛАП XIX ЙӨЗГӘ КАДӘРГЕ ӘДӘБИЯТ	42
Татар әдәбияты тарихы хақында кызыклы мәгълүматлар.	42
Татар әдәбиятының чорларга бүленеше (XIX гасыр ахырына кадәр)	42
«Сөембикә» бәетеннән фрагмент.....	50
Бишенче дәрес. БОЛГАР ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ. КОЛ ГАЛИ ИЖАТЫ. «КЫЙССАИ ЙОСЫФ» ПОЭМАСЫНДА АЛЛАҢКА ҺӘМ КЕШЕЛӘР АРАСЫНДА БУЛГАН МӘХӘББӘТ.....	55
Болгар чоры хақында кызыклы мәгълүматлар	55
Кол Гали ижаты һәм поэма турында кыскача мәгълүмат.....	56
Кыйссаи Йосыф әсәреннән берничә фрагмент	57

Алтынчы дәрес. АЛТЫН УРДА ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ. СӘЙФ САРАИНЫҢ СӨНӘЙЛ ВӘ ГӨЛДЕРСЕН ӘСӘРЕНДӘГЕ МӘХӘББӘТ ТАРИХЫ	62
Алтын Урда чоры һәм әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	62
Сәйф Сараи иҗаты һәм «Сөнәйл вә Гөлдерсен» әсәре турында кыскача мәғлүмат.....	63
Әсәрдән берничә фрагмент.....	65
Жиденче дәрес. АЛТЫН УРДА ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ. КОТБ ИҖАТЫ. «ХӨСРӘУ ВӘ ШИРИН» ӘСӘРЕНДӘ МӘХӘББӘТ ӨЧПОЧМАГЫНЫҢ БИРЕЛӘШЕ	69
Алтын Урда чоры, әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	69
Котб иҗаты һәм «Хөсрәу вә Ширин» әсәре турында кыскача мәғлүмат	70
Хөсрәу вә Ширин әсәреннән берничә фрагмент.....	73
Сигезенче дәрес. АЛТЫН УРДА ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ. ИДЕГӘЙ ДАСТАНЫНДА КЕШЕЛӘР АРАСЫНДАГЫ МӨНӘСӘБӘТ.....	77
Алтын Урда чоры, әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	77
«Идегәй» дастаны турында кыскача мәғлүмат	78
Идегәй әсәреннән берничә фрагмент	80
Тугызынчы дәрес. КАЗАН ХАНЛЫГЫ ЧОРЫНЫҢ ТАТАР ХАЛКЫНА ЙОГЫНТЫСЫ. МӨХӘММӘДҖАР ИҖАТЫНДА ТӘРБИЯЛӘЛЕК СЫЙФАТЫНЫҢ БИРЕЛӘШЕ.....	86
Казан ханлыгы чоры, әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	86
Мөхәммәдҗар иҗаты һәм «Төхвәи Мәрдан», «Нуры содур» әсәрләре турында кыскача мәғлүмат.....	87
Әсәрләрдән берничә фрагмент.....	89
Унынчы дәрес. КАЗАН ХАНЛЫГЫ ЧОРЫНЫҢ ТАТАР ХАЛКЫНА ЙОГЫНТЫСЫ. КАЗАН ХАНЛЫГЫНЫҢ БАШ СӘИДЕ, ДӘУЛӘТ ЭШЛЕКЛЕСЕ, ШАГЫЙРЬ КОЛШӘРИФ ИҖАТЫ	93
Казан ханлыгы чоры, әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	93
Колшәриф турында кыскача мәғлүмат	94
Әсәрләрдән берничә фрагмент.....	95

Унберенче дәрес. XVI–XVII ЙӨЗ ӘДӘБИЯТЫ. ТОРГЫНЛЫК ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫНЫҢ АСЫЛЫ. ТӘВАРИХ ЖАНРЫНА КҮЗӘТҮ. ӘУЛА КОЛЫЙ ХИКМӘТЛӘРЕ	100
Торгынлык дәверенең башлангыч чоры әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	100
«Тәварихе Болгария» әсәре, Мәүла Колый ижаты һәм хикмәтләре турында кыскача мәғлүмат.....	101
Мәүла Колыйның берничә хикмәте.....	103
Уникенче дәрес. XVIII НЧЕ ЙӨЗ ӘДӘБИЯТЫ. ЛАШМАНЧЫЛАР БӘЕТЕ. ГАБДЕРӘХИМ УТЫЗ ИМӘНИ ИЖАТЫНА КҮЗӘТҮ.....	106
Татарларның Россия империя составындагы чоры, әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	106
Габдерәхим Утыз Имәнинең тормышы һәм ижаты турында кыскача мәғлүмат.....	108
Лашманчылар бәетеннән өзек һәм Габдерәхим Утыз Имәни шигырьләре	109
Унөченче дәрес. XVIII НЧЕ ЙӨЗ ӘДӘБИЯТЫ. ГАБДЕССӘЛАМ ИЖАТЫ	113
XVIII гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	113
Габдессәламнең тормышы һәм ижаты турында кыскача мәғлүмат	115
Габдессәлам шигырьләреннән өзекләр	116
Ундүртенче дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ БЕРЕНЧЕ ЯРТЫСЫ МӘГЪРИФӘТЧЕЛЕК ХӘРӘКӘТЕ. ГАБДЕЛЖАББАР КАНДАЛЫЙ ИЖАТЫ.....	119
XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хакында кызыклы мәғлүматлар	119
Мәхәббәт җырчысы Габделҗаббар Кандалий ижатын барлау	120
Г. Кандалий шигырьләреннән өзекләр	123
Унбишенче дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ БЕРЕНЧЕ ЯРТЫСЫ. МӘГЪРИФӘТЧЕЛЕК ХӘРӘКӘТЕ. РИЗАЭТДИН ФӘХРЕТДИНОВ ИЖАТЫ.....	127

XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәгълүматлар	127
Ризәәтдин Фәхрәтдиннең тормышы һәм ижаты турында кыскача мәгълүмат.....	128
Риза Фәхрәтдинов әсәрләреннән өзекләр	131
Уналтынчы дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ. ТАТАР ИЖТИМАГЫЙ ҺӘМ ӘДӘБИ ТОРМЫШЫНДА БАРГАН МӘГЪРИФӘТЧЕЛЕК ХӘРӘКӘТЕ. ЭНЦИКЛОПЕДИСТ ГАЛИМ КАЮМ НАСЫРИНЫҢ ТОМЫШ ЮЛЫ ҺӘМ ФОЛЬКЛОРИСТИКА, МӘГАРИФ ҺӘМ ТАТАР ТЕЛ БЕЛЕМЕ ӨЛКӘСЕНДӘГЕ ЭШЧӘНЛЕГЕ, ӘДӘБИ ИЖАТЫ	136
XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәгълүматлар	136
Каюм Насыриның тормышы һәм ижаты турында кыскача мәгълүмат	137
Каюм Насыриның «Әбүғалисина» кыйссасыннан өзек	141
Унжиденче дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ. ПРОЗА, ДРАММАТУРГИЯ ФОРМАЛАШУЫ. МУСА АКЪЕГЕТЗАДӘ ИЖАТЫ.....	146
XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәгълүматлар	146
Муса Акъегетнең тормышы һәм ижаты турында кыскача мәгълүмат	147
«Хисаметдин менла» әсәрләреннән өзек	149
Унсигезенче дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ. ПРОЗА, ДРАММАТУРГИЯ ФОРМАЛАШУЫ. ЗАҺИР БИГИЕВ ИЖАТЫ	155
XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәгълүматлар	155
Заһир Бигиевның тормышы һәм ижаты турында кыскача мәгълүмат.....	156
«Өлүф, яки гүзәл кыз Хәдичә» романыннан өзек	159

Унтугызынчы дәрес. XIX НЧЫ ГАСЫР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ, ДРАММАТУРГИЯ ФОРМАЛАШУЫ. ГАБДРАХМАН ИЛЬЯСИ («БИЧАРА КЫЗ»), ФАТИХ ХАЛИДИ («РӘДДЕ БИЧАРА КЫЗ»)	164
XIX гасырга бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хакында кызыклы мәгълүматлар	164
Драматурглар Габдрахман Ильяси һәм Фатих Халидинең тормыш юлы һәм иҗатлары хакында кыскача мәгълүмат	165
«Бичара кыз», «Рәдде бичара кыз» драма әсәрләреннән өзеҗләр	168
Егерменче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ ЧОРЛАРГА БҮЛЕНЕШЕ. XX–XXI ГАСЫРНЫҢ БЕРЕНЧЕ ЧИРЕГЕ ӘДӘБИЯТЫ	172
XX гасыр тулаем һәм XXI гасырның беренче чиреге хакында кызыклы мәгълүматлар	172
Татар әдәбиятының чорларга бүленеше (XX гасыр тулысынча һәм яңа гасырның беренче чиреге)	172
Егерме беренче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ «АЛТЫН ЧОР»Ы – XX ГАСЫР БАШЫ ӘДӘБИЯТЫ. ГАБДУЛЛА ТУКАЙ ИҖАТЫ	178
XX гасыр башы һәм Габдулла Тукай тормышы, иҗаты белән бәйле кызыклы мәгълүматлар	178
Габдулла Тукай турында кыскача мәгълүмат	180
Г. Тукай әсәрләреннән үрнәкләр	184
Егерме икенче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ «АЛТЫН ЧОР»Ы – XX ГАСЫР БАШЫ ӘДӘБИЯТЫ. МИЛЛӘТ САГЫНДА ТОРУЧЫ ШӘХЕС – ГАЯЗ ИСХАКЫЙ	188
XX гасыр башы һәм Гаяз Исхакый хакында кызыклы мәгълүматлар	188
Гаяз Исхакыйның тормыш юлы һәм күптөрле эшчәнлегенә турында кыскача мәгълүмат	189
Гаяз Исхакыйның «Сөннәтче бабай» әсәрләреннән фрагмент	194
Егерме өченче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ «АЛТЫН ЧОР»Ы – XX ГАСЫР БАШЫ ӘДӘБИЯТЫ. ФАТИХ ӘМИРХАН ИҖАТЫ	202

XX гасыр башы белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар.....	202
Фатих Әмирханның тормыш юлы һәм ижаты хақында кыскача мәғлүмат	203
«Хәят» повестеннан өзек	205
Егерме дүртенче дәрес. ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНЫҢ «АЛТЫН ЧОР»Ы – XX ГАСЫР БАШЫ ӘДӘБИЯТЫ. ГАЛИӘСГАРЬ КАМАЛ ИЖАТЫ.....	210
XX гасыр башы белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар.....	210
Драматург Галиәсгар Камалның тормыш юлы һәм ижаты хақында кыскача мәғлүмат.....	211
«Беренче театр» комедиясеннән өзек	213
Егерме бишенче дәрес. ИНКЫЙЛАБ ҺӘМ ГРАЖДАННАР СУГЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1917–1921 ЕЛЛАР). ГАЛИМЖАН ИБРАҺИМОВ ИЖАТЫ.....	219
XX гасырның беренче чиреге һәм Галимжан Ибраһимов белән бәйле кызыклы мәғлүматлар	219
Галимжан Ибраһимовның тормыш юлы аның ижаты турында кыскача мәғлүмат.....	220
Г.Ибраһимовның «Казакъ кызы» һәм «Алмачуар» әсәрләреннән фрагмент	225
Егерме алтынчы дәрес. ИНКЫЙЛАБ ҺӘМ ГРАЖДАННАР СУГЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1917–1921 ЕЛЛАР). ҺАДИ ТАКТАШ ИЖАТЫ	236
XX гасырның егерменче еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар	236
Шагыйрь Һади Такташның тормыш юлы һәм ижаты хақында кыскача мәғлүмат.....	238
Һади Такташ шигырьләреннән өзеҗләр.....	241
Егерме жиденче дәрес. ИНКЫЙЛАБ ҺӘМ ГРАЖДАННАР СУГЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1917–1921 ЕЛЛАР). МӘХӘББӘТ ЖЫРЧЫСЫ МИРХӘЙДӘР ФӘЙЗИ ИЖАТЫ.....	247

XX ғасырның егерменче еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында қызыклы мәғлүматлар.....	247
Драматург Мирхәйдәр Фәйзинең тормыш юлы һәм ижаты хақында қыскача мәғлүмат	248
Мирхәйдәр Фәйзинең «Ғалиябану» музыкаль драмасыннан өзек	251
Егерме сигезенче дәрес. ИНҚЫЙЛАБ ҺӘМ ГРАЖДАННАР СУҒЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1917–1921 ЕЛЛАР). КӘРИМ ТИНЧУРИН ИЖАТЫ.....	254
XX ғасырның егерменче еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында қызыклы мәғлүматлар	254
Драматург Кәрим Тинчурин тормыш юлы һәм ижаты хақында қыскача мәғлүмат.....	255
Кәрим Тинчуринның «Сүнгән йолдызлар» әсәреннән өзек.....	258
Егерме тугызынчы дәрес. БӨЕК ВАТАН СУҒЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1941–1945 ЕЛЛАР). ФАТИХ КӘРИМ ИЖАТЫ	264
XX ғасырның утызынчы-қырыгынчы еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында қызыклы мәғлүматлар.....	264
Шағыйрь Фатих Кәримнең тормыш юлы һәм ижаты хақында қыскача мәғлүмат.....	265
Фатих Кәрим шигырьләре һәм поэмасыннан өзекләр	268
Утызынчы дәрес. БӨЕК ВАТАН СУҒЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1941–1945 ЕЛЛАР). ХӘСӘН ТУФАН ИЖАТЫ	273
XX ғасырның утызынчы-қырыгынчы еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында қызыклы мәғлүматлар.....	273
Шағыйрь Хәсән Туфанның тормыш юлы һәм ижаты хақында қыскача мәғлүмат.....	274
Хәсән Туфан шигырьләреннән өзекләр	276
Утыз беренче дәрес. БӨЕК ВАТАН СУҒЫШЫ ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫ (1941–1945 ЕЛЛАР). КАҢАРМАН ШАҒЫЙРЬ МУСА ЖӘЛИЛ ИЖАТЫ	280

XX ғасырның утызынчы-кырыгынчы еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар	280
Шағыйрь Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗаты хақында кыскача мәғлүмат.....	281
Муса Җәлил шигырьләреннән өзекләр.....	284
Утыз икенче дәрес. СУГЫШ АХЫРЫ, 1960–1980 НЧЕ ЕЛЛАР ӘДӘБИЯТЫ.	
ӘМИРХАН ЕНИКИ ИҖАТЫ.....	289
Сугыш ахыры еллары, 1960–80 нче еллар һәм шул чор язучысы Әмирхан Еники иҗаты хақында кызыклы мәғлүматлар.....	289
Әмирхан Еники турында кыскача мәғлүмат	290
Әмирхан Еники хикәяләреннән фрагментлар.....	293
Утыз өченче дәрес. 1960–1980 НЧЕ ЕЛЛАР ӘДӘБИЯТЫ. ТАЛАНТЛЫ ПРОЗАИК, ГАЛИМ ҺӘМ УКЫТУЧЫ – МӨХӘММӘТ МӘҢДИЕВ	
60-80 нче еллар иҗтимагый тормышы һәм әдәбияты, Мөхәммәт Мәңдиев турында кызыклы мәғлүматлар	304
Мөхәммәт Мәңдиевнең тормыш юлы һәм иҗаты турында кыскача мәғлүмат.....	306
Мөхәммәт Мәңдиевнең «Без – кырык беренче ел балалары» повестеннан фрагментлар.....	308
Утыз дүртенче дәрес. 1960–1980 НЧЕ ЕЛЛАР ӘДӘБИЯТЫ. ТУФАН МИҢНУЛЛИН ИҖАТЫ	
XX ғасырның алтмышынчы-сиксәнненче еллары белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар	323
Драматург Туфан Миңнуллинның тормыш юлы һәм иҗаты хақында кыскача мәғлүмат	324
«Әлдермештән Әлмәндәр» моңсу комедиясеннән өзек	326
Утыз бишенче дәрес. ХӘЗЕРГЕ ЧОР ӘДӘБИЯТЫ. РОБЕРТ МИҢНУЛЛИН ИҖАТЫ. ХХІ ГАСЫР ЯҢА БУЫН ШАҒЫЙРЬЛӘРЕ	
	332

XX йөзнең ахыры XXI нче гасыр башы белән бәйле тарихи фактлар һәм әдәбияты хақында кызыклы мәғлүматлар	332
Шағыйрь Роберт Миңнуллинның тормыш юлы һәм ижаты хақында кыскача мәғлүмат	333
Роберт Миңнуллин шигырьләре. XXI гасыр башында ижәт итүче яшъ буын шағыйрьләренең шигырьләре	335
Утыз алтынчы дәрес. ЙОМГАКЛАУ ДӘРЕСЕ	342
КУЛЛАНЫЛГАН ӘДӘБИЯТ ИСЕМЛЕГЕ.....	346